

ANALYSIS OF THE SOURCES OF HADITH SCIENCE REFORMS WRITTEN IN THE XVI-XVII CENTURIES

Jaloliddin Kh. Khamrokulov

Researcher

International Islamic Academy of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: logic and meaning of Arabic poetry, tafsir, tajweed, aqeed, hadith, science of hadith, usul, jurisprudence, heritage, history, dictionary, grammar, literature, meaning, logic, medicine, engineering, mathematics.

Received: 26.09.22

Accepted: 28.09.22

Published: 30.09.22

Abstract: In the 16th and 17th centuries, science and enlightenment began to redevelop and progress. Among other sciences, the science of Mustalahu-l-Hadith has reached the next stage in its development. During this period, works were written that created the ground for the creation of scholars. In particular, along with Ibn Fatuh Bayquni, the scientific legacy of such scientists as Jalaluddin Suyuti, Zakariyo Ansari, Mulla Ali Qari, Zainiddin Munavi, Abdulhaq Dehlavi can be cited as an example. Below is information about their contributions to the science of mustalahu-l-hadith.

XVI-XVII АСРЛАРДА ЁЗИЛГАН ҲАДИС ИЛМИ ИСТИЛОҲЛАРИ МАНБАЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ

Жалолиддин Х. Хамроқулов

Тадқиқотчи

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: мантиқ ҳамда, араб шеърийатининг аруз вази, тафсир, тажвид, ақоид, ҳадис, ҳадис илми, усул, фикҳ, мерос, тарих, луғат, наҳв-сарф, адабиёт, аруз, мантиқ, тиб, муҳандислик, математика.

Аннотация: XVI-XVII асрларда илм маърифат қайта ривожланиб, тараққий эта бошлади. Бошқа илмлар қаторида мусталаҳу-л-ҳадис илми ҳам ривожланишда кейинги босқичга кўтарилди. Бу даврда уламолар ижод қилиши учун замин яратган асарлар ёзилди. Хусусан, Ибн Фатух Байқуний билан бир қаторда Жалолиддин Суютий, Закариё Ансорий, Мулла Али Қори, Зайниддин

Муновий, Абдулҳақ Дехлавий каби олимларнинг илмий меросини мисол қилиб келтириш мумкин. Қуйида уларнинг мусталаху-л-ҳадис илмига қўшган ҳиссалари хусусида маълумотлар келтирилади.

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ РЕФОРМ ХАДИСОВЕДЕНИЯ, НАПИСАННЫХ В XVI-XVII ВВ.

Джалолiddин X. Хамрокулов

Научный сотрудник

Международной исламской академии Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: логика и смысл арабской поэзии, тафсир, таджвид, акыд, хадис, хадисоведение, усул, юриспруденция, наследие, история, словарь, грамматика, литература, смысл, логика, медицина, техника, математика.

Аннотация: В XVI-XVII вв. наука и просвещение начали перестраиваться и прогрессировать. Среди других наук на следующий этап своего развития вышла наука о мусталаху-ль-хадисах. В этот период были написаны работы, создавшие почву для творчества ученых. В частности, наряду с Ибн Фатухом Байкуни в пример можно привести научное наследие таких ученых, как Джалалуддин Суюти, Закарийо Ансари, Мулла Али Кари, Зайниддин Мунави, Абдулхак Дехлеви. Ниже приводится информация об их вкладе в науку о мусталаху-л-хадисах.

КИРИШ

Закариё Ансорий (ваф.926/1520) ва унинг “Фатху-л-боқий би шарҳ алфияти-л-Ироқий” асари. Муаллифнинг тўлиқ исми Зайниддин Абу Яҳё ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Закариё Ансорий Хазражий Сунайкий Қоҳирий Азҳарий Шофеъийдир [1]. Манбаларда Закариё Ансорийнинг туғилган йили ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Лекин унинг замондоши ва дўсти Жалолiddин Суютий олимни 824/1421 йилда туғилган деб келтирган [2]. Лекин Саҳовий ва Айдарусий каби олимлар уни 826/1423 йилда туғилгани аниқ деб келтирган [3]. Бу маълумотни Ибн Аммод Ҳанбалий [4], Шавконий [5], Забидий [6] ва Умар Ризо Қаҳола [7] каби тарихчи олимлар ҳам тасдиқлаган. Олим отасидан ёш етим қолади ва онаси билан машаққатли болалик даврини бошдан ўтказди [8]. Уларнинг ночор ҳолатини кўрган Шайх Солиҳ Рабиъ ибн Абдуллоҳ Суламий Шинборий ёш Закариёни ўқиш харажатларини ўз зиммасига олади ва Азҳар университетида ўқитади [8]. Умри давомида кўплаб асарлар ёзган ва шогирдлар чиқарган, умрининг охирида кўзи ожиз бўлиб қолган Закариё Ансорий 926/1520 йилда вафот этади [8].

АСОСИЙ ҚИСМ

Закариё Ансорий ушбу асарни ёзишда олдин ёзилган кўплаб манбаларга таянган. Хусусан, Саховиёнинг шарҳи ва назм муаллифи Ироқийнинг ўз назмига ёзган шарҳидан кенг фойдаланган. Ушбу асар мусталаху-л-ҳадис илмида ёзилган бебаҳо асарга айланди.

Бу асарнинг учта қўлёзма нусхаси ҳозирги кунга қадар сақланиб қолган:

1.Бағдод шаҳридаги “Мақтабата-л-авқоф ал-омма” кутубхонасида 13838 рақам остидаги қўлёзма нусха, 1304/1887 йилда Саййид Ҳасан Бағдодий томонидан кўчирилган.

2.Бағдод шаҳридаги “Мақтабата-л-авқоф ал-омма” кутубхонасида 2820 рақам остидаги қўлёзма нусха, 1170/1757 йилда Муҳаммад Уббод томонидан кўчирилган.

3.Мисрдаги “Дор ал-кутуб ал-Мисрия” кутубхонасида 162 талъат рақами остидаги қўлёзма нусха, 1237/1822 йилда Муҳаммад Солих Бандижий Ҳанафий томонидан кўчирилган.

Ушбу асар 1422/2002 йилда Доктор Абдулатиф Ҳамим ва Шайх Моҳир Ёсин Фаҳл томонидан тадқиқ ва таҳқиқ қилинган ҳамда нашр этилган.

Розиюддин Ҳанафий (ваф.971/1564) ва унинг “Қафвул асар фи улума-л-асар” асари. Розиюддин Ҳанафийнинг тўлиқ исми Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий [9] Тозифий [10] ҳанафий (ваф. ҳиж. 971/1564) бўлиб, у ўз даврида “Ибн Ҳанбалий” номи билан ҳам танилган. Насаби Ҳалаб тарихчиси аллома, қозиу-л-қузот [11], Асируддин Ибн Шихна ал-Ҳалабийга (815/749-1348/1412) боради. Муҳаммад Роғиб Тоббахнинг (1871/1955) “Иълумун нубалои битарихи Ҳалабиш-шуҳабои” асарининг олтинчи бўлимида аллома ва унинг оиласи ҳақида, шунингдек, уларнинг етук аллома бўлиши ҳақида ҳам маълумотларни келтиради. Аллома Розиюддин Ҳалаб шаҳрида туғилиб, шу жойда вафот топгани ҳақида тарихий маълумотларда келтирилади [12].

У даставвал отасидан, сўнгра Ҳалабдаги шайхлардан илм олади. “Дуррул ҳабоб фи тарихи аъёни Ҳалаб” номли асарида устозлари ҳақида тўлиқ маълумот келтиради. Машҳур устозларидан бири, аллома Аҳмад ибн Ҳусайн Бокизий ҳанафий (ваф. ҳиж. 948) бўлиб, ундан “Улумул-қуръон” илмини олади. Шихоб Аҳмад ҳиндийга (821-906) балоғатга оид “Мутоввал”ни ва Шариф Журжонийнинг (740-816/1339-1413) “Мутоввал”га оид хошиялар тўпламини ўқиб беради. Ҳадисшунос Золё Муҳаммад ибн Шаъбон Дайрутийга (ваф. ҳиж. 926/1515) Ҳофиз ибн Ҳажарнинг (мил. 733/852) “Шарҳу Нухба” асарини ўқиб беради ва ундан Саҳиҳ Бухорий ва Муслимнинг ривоятига ижоза ҳам олади [13].

Бундан ташқари кўзга кўринган устозларидан; аллома Муҳаммад Ханожирий [14] (ваф. ҳиж. 940) бўлиб, унда олим Ибн Ғозий Инкосийнинг (841-919/1437-1513) “Нузҳату-л-албоб фи илми-л-ҳисоб” номли асарини ўқиган. Мусо ибн Ҳусайн Расулийга (ваф. тав. сана номаълум) балоғатга доир асарни ўқиб берган. Валий ибн Ҳусайн Шарвоний [15] га (ваф.

ҳиж 956 ёки 955) астрономияга бағишланган “Жағмийни [16]”нинг матнини ўқиган. Аллома Бурҳон Иброҳим Ибодийга (ваф. ҳиж. 972) бир неча фанларга оид асарларни ўқиб берган. Алий ибн Муҳаммад Ҳасфакий Мусилидан (ваф. ҳиж. 956) араб тилининг сарф ва нахв (грамматик), мантиқ ҳамда, араб шеърятининг аруз вазнига оид қоидаларини ўрганган. Жоруллоҳ Муҳаммад ибн Абдулазиз ибн Фаҳд Маккийдан (ваф. ҳиж. 891-954) “Тухфатул-латифату фи анбоил масжидил ҳароми ва-л-Каъбати-ш-шарифати” асарини ўзлаштирган. Саййид Исо Сафавийга (ваф. ҳиж. 953/1546) Қуръон тафсирини охирги, яъни, 30-жузъининг тафсирини ўқиб берган. Шайхи, яъни устози Мусо ибн Ҳасан Курдийдан (ваф. ҳиж 930) балоғат илмини ўзлаштирган. Абдурроҳман ибн Фаҳр ан-Нисога (ваф. тав. сана номаълум) фикҳ ва сарф фанига доир асарни ўқиб берган. Натижада, аллома Розиюддин замонасининг етук олимига айланади. Секин-аста, турли фанларга оид асарларни ёза бошлайди. Дамашқ ўлкасига кириб келганида, у жойнинг забардаст олимлари ҳам унинг илмидан фойдаланишади. У ҳаёти мобайнида шеърлар назм қилар, хусусан тафсир, тажвид, ақоид, ҳадис, ҳадис илми, усул, фикҳ, мерос, тарих, луғат, нахв-сарф, адабиёт, аруз, мантиқ, тиб, муҳандислик, математика каби фанларга оид асарларни ёзган. Баъзи манбалар унинг асарлари сонини етмишга борганини келтиради. Айримлари кичик рисолада бўлиб, мавзуси долзарб, маълумотлари қисқа ва лўнда келган. Хуллас, алломанинг илмий кадр-қиммати ва заковати бугунги кунгача етиб келган асарларидан маълум [17].

Аллома Розиюддин замонасидаги бир неча кишилардан таҳсил олган. Улар ҳақида “Дуррул ҳабаб фи тарихи аъёни Ҳалаб” ва Муҳаммад Роғиб Тоббахнинг (ваф.1871/1955) “Иълумун нубалои битарихи Ҳалабиш-шуҳабои” асарининг олтинчи бўлимида шогирдлари ҳақида тўлиқ маълумот келтирилади. Машҳур шогирдларидан; тарихчи, адиб, нахв фани намоеъндаси Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Мулла ҳасфакий ҳалабий (937-1003/1530-1595) бўлиб, у аллома Розиюддиндан йигирма йил мобайнида таҳсил олади ва ҳамда у битган кўплаб асарини оққа туширади. Шунингдек, у эл орасида “Мулла Муҳаммад” номи билан танилган. Яна шогирдларидан Абус-Сано Маҳмуд ибн Муҳаммад (ваф. ҳиж. 1007) бўлиб, у ибн Байланий номи билан танилган. Зайнул Обидин Неъматуллоҳ Иброҳим Ибодий Жалабий (туғ. ваф. сана номаълум) номи билан танилган ва Муҳаммад ибн Қосим Шамсуддин (ҳиж.931/1005) “Ибн Минқор Ҳалабий, Димашқий” номи билан танилган машҳур шогирдлари сирасига киради. Яна шогирдларидан, Муҳаммад ибн Масъуд Шеъротий (туғ. ваф. сана номаълум), Муҳаммад ибн Аҳмад Муҳаммад Тибризий Шофеий (туғ. ваф. сана номаълум) ҳисобланишади.

Айрим табақот асарларда аллома Розиюддиннинг эллиқдан ортиқ асари мавжуд деб келтирилса, Абдулфаттоҳ Абу Ғудда (1336-1417/1917-1996) асарлари сонини 73 тага етказди. Алломанинг қаламига мансуб асарлар қўйидагилар:

1. “Ал-Осору-р-рафиъату фи маъсари бани рабиъати”.
2. “Иҳкомул ашъори биаҳкамил ашъари”
3. “Иҳбарул мустафиди биаҳбари Холид ибн Валид”
4. “Иъонатул фаризи фи тасҳиҳи вақаъатил фароизи”
5. “Анмузажул улуми лизавил басоири ва-л-фуҳум”
6. “Анворул ҳалаки фи шарҳил манор”. Бу асар Ибн Малак [18] нинг усул фанига доир “Шарҳул манор (чоп этилган)” китобига шарҳдир.
7. “Баҳрул-ъавоми фима асоба фиҳил ъавом”. Бу асар Имом Байзовий [19] нинг “Анвору-т-танзил” номли китобига таълиқ [20] ҳисобланади.
8. “Таъҳилу ман хатаба фи тартибис саҳобати фил хутоби”.
9. “Тухфатул афозили фи синоъатил фозили”.
10. “Тазкироту ман насиъ билвасатил ҳандасия”.
11. “Тарвияту-з-зоми фи табриатил жомий” (нашр этилмаган).
12. “Ат-Таъриф ала тағлити-т-таъриф фи шарҳи-т-таъриф”. Ушбу асар Ибн Ҳилол Урзий Ҳалабийнинг (ваф. ҳиж. 933) асарига шарҳ ҳисобланади.
13. “Баҳрул-ъавоми фима асоба фиҳил ъавом” асари имом Байзовийнинг (ваф.ҳиж. 685) “Анвору-т-танзил” номли китобига таълиқ ҳисобланади.
14. “Талмизу-ш-шаҳди лиаҳли-л-ъаҳди ва-л-ақди”. Асар алломанинг устози шайх Абдуллатиф ибн Абдулмўмин Аҳмадий Хуросоний Жомийнинг (ваф. ҳиж. 963) назмий йигирма бир байтига аталган шарҳдан иборат. “Иълому-н-нубало” асарида “Талмизу-ш-шаҳди лиаҳли-л-ъаҳди ва-л-ақди”ни ўрнига “Талмизу-ш-шаҳди лиаҳли-л-ҳалли ва-л-ақди” деб келтирилади [21].
15. “Жанийятул ҳуссаб фи илмил ҳисоб”.
16. “Ал-Жаварул мушсаъату фил ҳаварил муншаати”. Бу асарнинг номини “Ҳадийятул орифин” китобида “Ал-Жаварул мунсаъату фил ҳаварил мунсаати” деб келтирилган.
17. Аллома Тафтазонийнинг (ваф. ҳиж 722/792) Иззийга (ваф. ҳиж 900) ёзган шарҳига ҳошия.
18. Қози Закариёнинг (824-926/1421-1520) усул илмига бағишлаган “Шарҳул-Лубби” асарига ҳошия.
19. Икки Ҳарам имоми Абдулмалик Жувайний Шофеийнинг (ваф. ҳиж. 419/478) “Луббул фикҳ” асарига ҳошия
20. Ҳанафий фикҳ алломаси Садру-ш-шариъанинг (ваф.747/1346) “Виқоя” асарига ҳошия.

21. “Ҳадоиқу аҳдоқил азҳор ва масобиҳу анворил анвори” асари ўнлаб фанларга бағишланган.
22. “Ал-Ҳадоиқул унсийя фи кашфи ҳадоиқил андасулия” асари шеърятнинг аруз вазнига оид.
23. “Ҳавроул хиём ва азроул завил ҳуёми фи руъяти хойрил аноми фил яқзати вал маномӣ”. Бошқа тарих асарларда унинг номи “Ҳурул хиём”, деб бошланади.
24. “Ал-Ҳиёзул мутриъату фи вифқил арбаъина фил арбаъати”.
25. “Дуррул ҳабаб фи тарихи аъёни Ҳалаб”. Асарда 633 та турли фан соҳа олимлари ҳақида сўз кетади. Тарихчи Муҳаммад Тоббах (1871/1955) “Иълумун Нубало” асарида уч юздан зиёд олимлар ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумотларни келтирган.
26. “Ад-Дурарус-Сотиъа фил адвиятил Қотиъа”.
27. “Дивону шеъриҳи”.
28. “Зуболату-с-сирож ала рисолату-с-сирож”.
29. “Захиротул мамоти фи-л-қовли биталқини ман мота” [22].
30. “Робтуш шавориди фи ҳалли-ш-шавоҳи” асари аллома Иззий (ваф. ҳиж 900)нинг араб тили сарф фанига доир “Шавоҳиду шарҳи-с-Саъд” номи билан шарҳ ҳисобланади.
31. “Рисола”. Ушбу рисола тингловчига эшитиш пайтида қалбни жунбушга келтирадиган матнлардан иборат. У шеър ва қасидалардан ташкил топган.
32. Тажвид фанини “Мад мутгасил” ва “Мад мунфасил” мавзусига аталган рисола.
33. “Рисола”. Йигирма хил фан бўйича йигирмата баҳсни ўз ичига олади.
34. “Рофъул ҳижоб тан қоваъидил ҳисоб”. Ушбу асар ҳисоб-китоб фанига доир бўлиб бўлиб, ҳозирги кундаги ментал арифметикага ўхшаб кетади. Аслида ушбу асар Ибн Ҳумомнинг (ваф. 861-1457) “Ан-Нузҳату фи-л-ҳисоби” асарига шарҳдир.
35. “Ар-Равоихул удия фи-л-мадоиҳи-с-саудия”.
36. “Равзатул арвоҳи ала-с-сирожийя” асари меррос фанига оид.
37. “Аз-Зубду ва-з-зарабу, Ал-Асалул абъзу фи тарихи Ҳалаб” (нашр этилган).
38. Фикҳ фанига оид “Сарҳул муклатайни фи ҳукмил куллатайни”.
39. “Саҳмул алҳози фи ваҳмил алфози”.
40. “Савобиғу-н-навобиғ” асари имом Замахшарийнинг (467-538/1074-1143) “Навобиғул калим” асарига шарҳ ҳисобланади (нашр этилмаган).
41. “Аш-Шаробу-н-Найлий фи вилоятил жийлий” асари Шайх Абдулқодир Жийлоний (ҳиж. 470-561)га бағишланган.
42. Мантиқ фанини “Тасаввурот” бўлимига оид “Шарҳу Ийсоғужӣ”.

43. Ибн Атоуллоҳ Сақандарийнинг (658-709/1260-1309) тасаввуфга оид хикматларига шарҳ.
44. “Ал-Лубоб” номли асарга шарҳ. Эҳтимол ушбу асар Имом Абдулмалик Жувайний Шофеийнинг (ваф. ҳиж. 419/478) “Лубобул фикҳ” асарининг ҳошияси бўлиши ҳам мумкин [23].
45. “Нузхату-н-назар фи синоъати-л-ғубор” асарига шарҳ.
46. “Шақоикул аками бидақоикил ҳиками”.
47. Фикҳ фанига оид “Зиллур ариши фи манъи ҳиллил банжи вал ҳашиши” асари.
48. “Уддатул ҳисоби ва умдатул муҳосиби” асари.
49. “Ал-Арфул вардий фи нусрати-ш-шайхил ҳиндий” асари Абдуллатиф Машҳадийга (туғ. ваф. сана номаълум) раддия сифатида ёзган.
50. “Ақдул-халос фи нақди каломил ховвас”.
51. “Ғомзул айни ила канзил айни”. “Ҳадийятул орифин”да ушбу асарнинг номини “Қуррул айни ила канзил айни” деб келтирилади.
52. Саййид Алийнинг (туғ. ваф. сана номаълум) “Шарҳул мисбаҳ” асарига “Ал-Фатҳул жалийю” номли китоби. Ушбу асар номини “Кашфуз-зунунда [24]” “Ан-Нақдул жалий ала шарҳи ибн Саййидий Алий” деб келтирилади.
53. “Фатҳул айни анил исми ғойрун ав айнун”.
54. “Ал-Фаръул асиси фи-л-ҳидиси”.
55. “Алфавоиду-с-сиррия фи шарҳил жазария” китоби тажвид фанига оид (нашр этилмаган).
56. “Қафвул асари фи сафви улумил асар [25]”. Ҳозирда нашр этилган нусхада “илм” бирлик сўзини ўрнига “улум” кўплик сийғасида ишлатилган. Бироқ доктор Ҳотим Зомин (мил. 1938-2013) бирлик “илм” сийғаси билан келтирган. Абдулфаттоҳ Абу Ғудда (1336-1417/1917-1996) бу далилга ҳужжатни қўлёзма манбадан топмаган. Бироқ шайх Муҳаммад Таббоҳ “Иълому-н-нубало” тарих асарида ушбу асарни “Қафву улумил асар”, деб келтиради.
57. “Ал-Қавлул қосим лил қосий қосим”[26].
58. “Қуҳлул ъюнин нажлу фи ҳалли масъалатил куҳл” асари ҳанафий фикҳида машҳур “Виқояту-р-ривояти фи масоиллил Ҳидоя” ва шофеий фикҳига доир “Шарҳу-л-лубоб” асарларига ҳошия тарзида ёзилган асар. “Кашфу-з-зунун” 1/687 ва 2/1474 саҳифасида асарнинг номини “Ҳаллул ъуюнил-фаҳли фи ҳалли масъалатил куҳл”, дейилади.
59. “Ал-Канзул-Музҳар фи истихрожил-музмар”.
60. “Канзу ман ҳажа ва ғамма фил аҳажи вал-муғамма” асари балоғатга оид.

61. “Луббул қосидин”.
62. “Махойилул малоҳати фи масоилил филаҳати”.
63. “Муртаъуз-з-иба ва марбаъу зави-с-сиба”.
64. “Мустважибату-т-ташриф битавзиҳи шарҳи-т-тасриф”.
65. "Ал-Масобих" асари ҳисоб китобга тегишли маълумотларни ўз ичига олади.
66. "Мисбаҳу-д-дужа фи ҳарфи-р-рижо" наҳвга оид бўлиб, "Лаъалла" калимасининг баёнидир.
67. "Ал-Матлубул хони фи-с-сафари".
68. "Муғнал ҳабиб ан муғни-л-лабиб" асари наҳв фанига доир.
69. "Ал-Мансуру-л-ъудий ала-л-манзуми-с-саъудий" асари муфтий Абус-Саъуд Имодий Туркийнинг (982-1574) қасидасига шарҳидир. Абус-Саъуд эса Ибн Ҳанбалийдан сўнг ҳижрий 982-санада вафот топади.
70. "Мавориду-с-сафо ва мавоиду-ш-шифо" асари Қози Иёзнинг (476-544/1083-1149) "Шифо" номли асарига шарҳ ҳисобланади.
71. "Нужумул-муриди ва ружумил-мурид". Асарнинг муқаддимасида шундай жумла келтирилади: "Суфийлик бир жамоа бўлиб, улар туфайли Аллоҳнинг раҳмати умид қилинади. Ҳар даврда иккига бўлиниб, номланади; бирини “солиҳ”, дейилса, кейингисини, “толиҳ”, дейилади. “Солиҳи” мақбул, “Толиҳи” эса, рад этилади [27].
72. "Нурул-инсони фи иштиқоқи лафзил-инсони".
73. "Василатул мазлуми ила таҳсилул улуми". Алломанинг умри мобайнида битган асарлари шулардан иборат. Айримлари қўлёзма шаклда ва бошқалари нашр этилган ҳолда ҳозир кунгача етиб келган. Афсусланарли жиҳати шуки, баъзи асарлар сақланиб қолмасдан номи етиб келган холос [28].

Аллома Розиюддин мутақаддим олимларнинг барчасига эҳтиром кўрсатар, хусусан, Ҳофиз ибн Ҳажарга (мил. 733/852) нисбатан ҳурмати баланд эди. Шунинг учун асарларида уни “Қозиу-л-қузот” деган ном билан атар эди. Бунинг сабаби, гарчи, кишига ном беришда шаръан дуруст бўлсада, Ибн Ҳажар исмидан, яъни “Тошнинг ўғли” деган маъно бўлиб қолгани учун.

Абдулфаттоҳ Абу Гудда (1336-1417/1917-1996) айтади: “Бу каби яъни, “Ибн Ҳажар”, деган исм туфайли у кишига нисбатан ҳеч қандай маломат ва таъна йўқ. Аллома Ибн Ҳажар бу исмини ўз китобида қайдлаб ёзганига далиллар бор. Шунингдек, у Ислом оламида ҳозиргача ушбу ном билан машҳур бўлиб келган. “Қозиу-л-қузот” деб атлаши луғат ва урфий лафзда ғайритабиий ҳолат мавжуд эмас. Чунки "Ибн Ҳажар" деган номнинг ўзи ҳам алломани танитган ва машҳур қилган. Бу ўриндаги "Қозиу-л-қузот" деган сўз тафсилотга эҳтиёж бўлиб, бироқ, аллома Розиюддин бу номнинг бирорта китобида очиқламаган.

Алломанинг чоп этилган ёхуд қўлёзма шаклида қолган асарлари қуйидагилар:

1. "Аз-Забад ва-з-зарбу фи тарихи Ҳалаб" (нашр этилган).
 2. "Дуррул ҳабаб фи тарихи аъёни Ҳалаб" (нашр этилган).
 3. "Ал-Масобех" асари ҳисоб-китобга доир (нашр этилмаган).
 4. "Ад-Дурру-с-сотийа" тиббиётга оид (нашр этилмаган).
 5. "Махойилул маллоҳа фи масоилли фаллоҳа" асари (нашр этилмаган).
 6. "Тазкирату ман насиа бил вастил ҳандасийя" (нашр этилмаган).
 7. "Ал-Ҳадоиқул унсийя" асари шеърятнинг аруз вазнига доир (нашр этилмаган).
 8. "Рофъул ҳижоб ёан қоваъидил ҳисоб" (нашр этилмаган), Робтул шаворид" асари аллома Иззийнинг (ваф. ҳиж 900) араб тили сарф фанига бағишлаган асарига "Шавоҳиду шарҳи-с-Саъд" номи билан шарҳ ҳисобланади.
 9. "Ровзатул арвоҳ" асари мерос фанига доир (нашр этилмаган).
 10. "Девону шеърехи" (нашр этилмаган), "Савобиғу-н-навобиғ" асари имом Замахшарийнинг "навобиғул калим" асарига шарҳ (чоп этилмаган).
 11. "Қафвул асари фи сафви улумил асар" ҳадис фанига оид (нашр этилган).
 12. "Алфавоиду-с-сиррия фи шарҳил жазария" китоби тажвид фанига оид (нашр этилмаган).
 13. "Ҳадоиқу аҳдоқил азҳар" (нашр этилмаган).
 14. "Шақоиқул акми бидақоиқил ҳукми" (нашр этилмаган).
 15. "Тарвияту-з-зоми фи табриатил жомий" (нашр этилмаган).
 16. "Баҳрул-ёавоми фима асоба фиҳил ёавом" асари имом Байзовийнинг "Анвору-т-танзил" китобига таълиқ ҳисобланади.
 17. Ибн Малакнинг усул фанига доир "Шарҳул манор (чоп этилган)" китобига "Анворул ҳалаки фи шарҳил манор" асари.
 18. "Кухлул ёююнин нажлу фи ҳалли масъалатил куҳл" асари ҳанафий фикҳида машҳур "Викояту-р-ривоятти фи масоилли Ҳидоя" ва шофеий фикҳига доир "Шарҳу-л-лубоб" асарларига ҳошия тарзида ёзилган.
 19. "Заллул арши фи манъи ҳаллил банжи вал ҳашиши".
 20. Мерос фанига оид "Зуболату-с-сирож ала рисолату-с-сирож".
 21. "Муғнал ҳабиб ан муғни-л-лабиб", "Ҳадоиқул азҳори ва масобиҳу анворил анвор".
 22. "Девону шеърин" ва бошқа асарлари мавжуд.
- "Қафвул асар фи улум ал-асар" асари ҳақида. Муаллиф Розиюддин "Нухбатул фикар" ва унинг ҳошиялари ҳамда "Муқаддимату Ибн Салоҳ" ва унинг шарҳ ва ҳошияларидан фойдаланиб ҳадис илмига тааллуқли китобини ёзади. Аввал айтилганидек, асар номини

“Қафвул асар” ва “Сафву улумил асар”, деб қўйган. Кейинчалик, асарга шофеий ва бошқа мазҳаб усулий олимларнинг сўзларига турли масалалардаги усулий ҳанафий олимларининг қоида ва сўзларидан қўшиб қўйилган. Мақсад, ўша масаладаги қарашларни тўлдириш ва қайси мазҳаб эгаси бўлсин ушбу китобдан фойда олиши эди.

ХУЛОСА

Ушбу асарнинг ҳажми кенг, сермазмун, тартиб ва таҳрири чиройли, ибора ва мавзулар жойлашуви аниқ бўлгани учун ҳар қандай университетда ҳадис илмига доир бошланғич фанларга дарслик сифатида қўллаш мумкин [29]. Шунингдек, унинг замонавий янги нусхаси 13 та боб ва 123 та мавзудан иборат бўлиб, аввали асар ҳақида маълумот берса, охиригиси ҳадис тўплайдиган кишида бўлиши лозим сифатларни ёритиб беради.

“Қафвул асар фи улум ал-асар” асарининг қўлёзма нусхаси ҳозирги кунга қадар сақланиб қолган:

Бирлашган Араб Амирлиги “Жума Можид” қўлёзмалар маркази “Юсуф Оға” кутубхонаси 5/626-ўрин 458174 рақам остида хаттот Ибн Мулла Шофеий томонидан кўчирилган нусхаси мавжуд. Қўлёзма 12 вароқдан иборат [30]. Ушбу асар 1408/1996 йилда Абдулфаттоҳ Абу Ғудда томонидан тадқиқ ва таҳқиқ қилинган ҳамда нашр этилган.

Ушбу китоб ҳижрий 1326 санада ҳам шайх Аҳмад Маккий ва Муҳаммад Амин Хунжий хайрихоҳлиги ҳамда уларнинг ҳомийлиги остида Мисрда "Саодат" нашриётида илк бор дунё юзини кўрган. Бироқ қайси қўлёзмадан кўчирилгани ҳақида маълумот берилмаган [31].

Жалолоддин Суютий (ваф.911/1506) ва унинг “Алфия” асари.

Жалолоддин Суютий (ваф.911/1506) ва унинг “Тадриб ар-ровий фи шарҳ тақриб ан-нававий” асари.

Жалолоддин Суютий (ваф.911/1506) ва унинг “Мифтоҳул Жанна фил ифтитоҳ бис сунна” асари.

Мулла Али Қори (ваф.1014/1606) ва унинг “Шарҳ Нухбатул фикар” асари.

Зайниддин Муновий (ваф.1031/1622) ва унинг “Ал-Явоқит вад дураар шарҳ шарҳи нухбатил фикар” асари.

Абдулҳақ Дехлавий (ваф.1052/1642) ва унинг “Муқаддима фи усулил ҳадис” асари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мактабату-ш-шамила. Ад-Довъул Ломеъ. 3/234
2. Мактабату-ш-шамила. Назмул Ақён. 113.
3. Мактабату-ш-шамила. Ад-Довъул Ломеъ. 3/234
4. Мактабату-ш-шамила. Шазаротуз заҳаб. 8/134.
5. Мактабату-ш-шамила. Ал-Бадрут толий. 1/252.

6. Мактабату-ш-шамила. Тожул Арус. 7/145.
7. Мактабату-ш-шамила. Мўъжамул муаллифин. 4/182.
8. Мактабату-ш-шамила. Ал-Кавокибус Соира. 1/206.
9. Қодирия тариқатини Абдулқодир Жийлонийга (ҳиж. 470-561) нисбат берилади.
10. Тозиф Ҳалаб шаҳридан тўрт фарсах узоқликда жойлашган.
11. Қозилар устидан бошлик. Бу лавозимга илк бор Абу Юсуф (113-182/731-798) эга бўлган.
12. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ханафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 8.
13. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ханафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 9.
14. <https://al-maktaba.org/book/10912/328#p4>
15. Аззий, Иззуддин. Ал-Кавокибус саира би аъюунтл миатил ашира – иккинчи табақа "вов" ҳарфи". Мактабатуш шамилал ҳадисия. 2008. – Б. 253.
16. Маҳмуд ибн Муҳаммад ибн Умар Жағминий Хоразмийнинг (ваф.ҳиж.745) қаламига оид асар.
17. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ханафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 10.
18. Алломанинг тўлик исми Муҳаммад ибн Абдуллатиф ибн Абдулазиз ибн Малак (ваф ҳиж 854).
19. Далил ёхуд матнда ҳеч қандай шак-шубҳа қолдирмай уни қайдлаш ва уни очиклашга айтилади.
20. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ханафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 11.
21. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ханафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 12.
22. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ханафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 13.

23. Мустофо ибн Абдуллоҳ. Кашфуз Зунун. – Байрут. Дору ихяи туросил аробия, 2000. – Б. 45.
24. Ҳадис илмларини саралашда (муҳаддислар) изидан бориш.
25. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ҳанафий. Қафвул асар фи улум ал-асар". – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 14.
26. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ҳанафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 15.
27. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ҳанафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 16.
28. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ҳанафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 29.
29. http://www.almajidcenter.org/search_details.php?pag=3&keyword=
30. Розиюддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Юсуф ибн Абдурроҳман Ҳалабий Қодирий Тозифий ҳанафий. Қафвул асар фи улум ал-асар. – Байрут. Дорул башоирил исламия, 1996. – Б. 31.